

Novák Anikó

Szegedi Tudományegyetem, BTK, Irodalomtudományi
Doktori Iskola, Modern Magyar Irodalom Tanszék

A Duna misztikuma

A Duna és a vajdasági magyar irodalom

Ha a Dunáról gondolkodunk, Európáról, az európai történelemtől és az európai értékekről is gondolkodunk, állítja Anne-Rachel Hermetet (2005, 6. o.) Lehet-e egy könyvnek Duna-formája? című írásában.

Véleménye szerint a Duna megidézése „mind esztétikai dimenziót, mind történelmi és ideológiai tartalmait tekintve megvilágító erejűvé válik, ha a kontinensről töprengünk, s az elbeszélés lehetséges összefüggéseinek faggatására bíztat: hogyan vélekedjünk az olyannyira különböző történelmekről, hogyan fejezhetnénk ki a sokféleséget, mi lehetne a választott forma?” (Hermetet, 2005, 6. o.) A történelemre, a sokféleségre és a választott formára irányuló kérdésfeltevés jelen dolgozatnak is a sajátja, hiszen lehetetlen e folyóval az említett kategóriák érintése nélkül foglalkozni. A vizsgálódás terepe pedig a kortárs vajdasági magyar irodalom.

„Miért éppen a Duna az a folyó”

A Duna, e történelemmel terhelt, egyszerre összekötő és elhatároló funkciójú, több-nemzetiségű és többnevű folyó Európa ütőereként, vízi országútként régóta meghatározó szerepet tölt be a dunai népek életében. Claudio Magris (1992, 441. o.) e folyamat mint metaforát értelmezi, amely „összetett és ellentmondásosan rétegződő modern identitás, sőt mindenféle identitás metaforája, mert a Duna nem azonosítható egyetlen néppel vagy kultúrával, hiszen sok országot átszel, sok népet, nemzetet, kultúrát, nyelvet, hagyományt, politikai és társadalmi rendszert összeköt”. E térség története bővelkedik az egységesítő, szövetség létrehozását célzó, soha meg nem valósított tervekben, jegyzi meg Magris *Duna* című könyvében. Gondoljunk itt Wesselényi Miklós báró dunai szövetségére, Széchenyi István 1849-es soknemzetiségű programjára, Kossuth dunai konföderációs tervére, vagy a román Aurel Popovici 1906-os tervezetére, amely A Nagy-Ausztriai Egyesült Államok címet viselte (Magris, 1992, 292–293. o.). Eszünkbe juthat továbbá Németh László is, aki a dunai népek sorsközösségéről írva szorgalmazza „tejtestvéreink” megismerését.

A dunai rokonság kérdéskörét Végel László (2007) is érinti többek között *A soknyelvű Duna és soknevű városai* című esszéjében. A Duna nemzetköziségét hangsúlyozva felteszi azt a kérdést, mennyire vagyunk nemzetköziek mi, a Duna mente polgárai. Korábban a többnevű városok lakosai anyanyelvükön köszöntötték egymást, így építették a dunai Babel tornyát (Végel, 2007, 6. o.). Végel 1991-ben a Duna vajdasági szakaszának különleges démonikus erőt tulajdonított. Az újvidéki író szerint Közép-Európa és a Balkán találkozásában több misztikum rejlik, mint a forrás környékén. E két kiszámíthatatlan világ „egymással elkeveredve lidércesen vonzó, örvényszerűen balsejtelmű, még akkor is, ha a hömpölygő víz felszínén játékosan csillognak a fehér habfodrok. Az újvidéki hid felett érzékelhetően elkeveredik a kétféle levegő, mindkettőt mélyen belélegeztem, sokszor elbódított delejes misztikuma” – így vélekedett Végel (2006, 1208. o.) 1991-ben.

Mindez már a múlté, a folyó soknyelvű városai nyelvileg elszegényedtek, Újvidék sem az már, ami volt nagyjából húsz éve, hiszen „megbántottuk közös hazánkat, a Dunát, amikor tömegsírokat teremtettünk a medrében, vagy pedig határaink szerint reteszeltük volna el” (Végel, 2006, 8. o.). Végel e helyzet orvoslására a dunai nyelvek iskolájának megnyitását kínálja fel, ahol a fiatalok megtanulhatnák egymás nyelvét. „Lehet, hogy kezdetben csak annyit kell elsajátítaniuk, hogy köszönni tudjanak a szomszédoknak. Mint a nagyapáik. Minden városunk gazdagabb lenne. Vagy pontosabban: csak akkor lenne igazi Duna-parti város” – írja Végel László. Az egyetlen elfogadható magatartás tehát Európa második legnagyobb folyama mentén a heterogenitás elfogadása és hangsúlyozása lenne. Ehhez nélkülözhetetlen a szembenézés a történelemmel.

„Maga a folyó a híd”

Jelen dolgozat a közelmúlt történelméből az 1999-es NATO-bombázások időszakára fókuszál, mivel ez az eseménysor a lerombolt Duna-hidak révén természetszerűen torkollik a Dunáról folyó diskurzusba. Anne-Rachel Hermetet (2005, 9. o.) szerint „a Duna tere mintha csak az idővel összevegýtve lenne megragadható”, tehát e témaválasztás egyáltalán nem idegen a Duna lényegétől.

A vizsgálat célja a lebombázott hidak feltérképezése Végel László *Exterritórium* című esszénaplójában, Balázs Attila *Ki tanyája ez a világ* című népregényében és *A meztelen folyó* című folyóprójájában, továbbá Kontra Ferenc *A kastély kutyái* című regényében. E művek a 2000-es évek legelején jelentek meg, tehát szinte közvetlenül a bombázások után íródtak. Tzvetan Todorov (2005, 115–127. o.) a múlt megőrzésének három szakaszát különíti el, az első a tények megállapítása, a második a véleményalkotás, a harmadik pedig a felhasználás. Az első szakaszhoz a tanú személye kötődik, aki felidézi az emlékeit, a véleményalkotás pedig a történész feladata. A múlt felhasználását a megemlékező végzi el, akit saját érdekei irányítanak a történelem egy darabkájának kiválasztásakor, kiemelésekor. Végel László, Balázs Attila és Kontra Ferenc művei az időbeli közelség miatt a tanú szerepét töltik be. Ezt az állítást még inkább alátámasztja a hasonló, a tanúszerepet erősítő formaválasztás: Végelnél és Kontránál naplóval, Balázs Attilánál viszont személyes hangvétellű krónikával találkozunk. Ugyancsak a naplóforma határozza meg a Bálint István (2001, 79–80. o.) által Végel könyve mellé helyezett Hódi Sándor *Jugoszlávia bombázása* és Major Nándor *Kosovói győtrelem* című műveit, de említhetjük akár Utsi Csaba *Abszurdumok abszurduma* címmel megjelent háborús naplójegyzeteit is, amelyek 2001-ben a *Híd*-ban (4., 5. és 6. szám) jelentek meg folytatásokban. Ez utóbbi esetében a hidak bombázása különösen fontos, ugyanis Utsi megjegyzi, hogy a péterváradi és a kamenicai híd lerombolása után kezdett el rendszeresen feljegyzéseket készíteni.

Balázs Attila *Ki tanyája ez a világ* című népregényének utolsó lapjain még a rombolás előtt láthatjuk a péterváradi hidat, de már többszörösen is rávetül a pusztítás árnyéka. A narrátor előrevetíti, hogy „a régi híd, amelyen átvonulnak – útban a péterváradi Havas Mária-templom felé –, pár nap múlva a levegőbe röpköd. Kinyújtózik a vízben.” Emellett felidézi e híd elődjét is, azt a régi vasúti hidat, amely kicsit odébb állt, mindaddig, amíg a német fasiszták le nem rombolták. Továbbá megidézi Ivo Andrić (1982) *Híd a Drinán* című regényét is, a két hidat és a két építőt párhuzamba állítva nyomatékosítja a Dunán átívelő építmény elkerülhetetlen sorsát („Híd a Dunán. A Tito marsallé. Híd a víz alatt.” [Balázs, 2000, 161. o.]). Danyi Zoltán (2000, 493. o.) ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Búcsúzásképpen, meg hogy igazán *up-to-the-minute* legyen a dolog, Újvidék hídjai a Dunába merülnek: mintha ők is eloldódnának ettől a tájtól, mintha ők is elhagynák ezt a vidéket, lezárva ezzel a menekülések motívumának évszázados láncolatát (egyszer-smind talán elzárva az utat a további menekülések elől is).”

Egy másik Balázs Attila-regényben, *A meztelen folyóban* a Szabadság híd lebombázása textualizálódik. A „szabálytalan krónika” megörökíti azt, amikor Arsenije Krmpotić, az Újvidéki Televízió sportműsorának operatőrije éppen halad át a Szabadság hídon, és szeme sarkából úgy látja, mintha egy szivar közeledne felé. A férfi kiugrik az autójából, a rakéta becsapódása után pedig átrepül a korláton, „miközben a híd haláltusázó őshüllő nyögésével, ropogva beadja a derekát, és a folyóba zuhan.” (Balázs, 2003, 19. o.) A híddal ellentétben az operatőr megmenekül, „megkegyelmez neki a felöltözött folyó, amelyből még időben kihalásszák.” (Balázs, 2003, 19. o.)

Végel László (2000) *Exterritorium* című, *Ezredvégi jelenetek* alcímű esszénaplójában végigkövethetjük, hogyan élte meg egy kisebbségi értelmiségi a NATO-bombázásokat. A péterváradai vashíd felrobbantásáról hosszan ír a szerző. Olyan eseményként jelenik meg, amely után már bármi megtörténhet. Ezután utazik el a naplóíró Újvidékről a biztonságosabb Szabadkára. Indulás előtt felvetődik, hogy búcsút vehetne az öreg hídtól, de miközben ezen töpreng, rádöbben, hogy „az öreg híd már régen összeomlott” (Végel, 2000, 113. o.). Az ifjúsága és a gimnáziumi évei mind-mind erre a hídra emlékeztették, amikor végighaladt rajta, úgy érezte, a Balkán és Közép-Európa között ingázik. A híd jelképpé vált, ugyanis az ötvenes-hatvanas éveken itt folyt a vasúti közlekedés is, így amikor a tengerre utaztak, mindig áthaladtak rajta. „A város szívébe kapaszkodó péterváradai híd a Balkán és a Mediterráneum felé nyitott ajtót; téged mindkét világ vonzott. Kalanddal kecsgettett, de soha sem gondoltál arra, hogy vérpettyes lesz” – írja Végel (2000). Azóta sok víz lefolyt a Dunán, rengeteg dolog megváltozott, a szellemi határok átrajzolódtak. Végel korábban az újvidéki Duna-hidakon húzta meg a Balkán határait, de felvilágosították, hogy Budapesten húzódik, sőt egyesek egészen Bécsbe, a Mariahilfer-Strasséra helyezték ezt a képzeletbeli limest (Végel, 2006, 84. o.).

A híd valós lerombolása csupán láthatóvá tette a belső romokat. Ezzel kapcsolatban érdemes hosszabban idézni az *Exterritorium*ot: „Újvidék idestova nyolc évtizede dédelgette pusztuló múltját és élvezte trükkös jelenét. Te is részese voltál ennek a cirkuszi mutatványnak. A múlt és a jelen nem találkozott benne, sebhelyes civilizációs határváros maradt, mindig kissé ingatag azonosságú, ennek köszönve ideig-óráig feloldotta magában a Balkánt. De addig oldotta, oldogatta, míg maga is teljesen átalakult, mert nem maradt oldóanyag. Az államhatárok egyébként sem szenvedhetik a köztes helyzetet, a kentaurt mindig kipusztítják vagy a föld alá kényszerítik. A civilizációs határvárosból apránként vénkisasszonyosan sértődött szerbiai provincia lett.” (Végel, 2000, 118. o.)

A híd valós lerombolása csupán láthatóvá tette a belső romokat.

Ezzel kapcsolatban érdemes hosszabban idézni az Exterritoriumot: „Újvidék idestova nyolc évtizede dédelgette pusztuló múltját és élvezte trükkös jelenét. Te is részese voltál ennek a cirkuszi mutatványnak. A múlt és a jelen nem találkozott benne, sebhelyes civilizációs határváros maradt, mindig kissé ingatag azonosságú, ennek köszönve ideig-óráig feloldotta magában a Balkánt. De addig oldotta, oldogatta, míg maga is teljesen átalakult, mert nem maradt oldóanyag. Az államhatárok egyébként sem szenvedhetik a köztes helyzetet, a kentaurt mindig kipusztítják vagy a föld alá kényszerítik. A civilizációs határvárosból apránként vénkisasszonyosan sértődött szerbiai provincia lett.”

hidnak tehát már nem maradt semmiféle funkciója, ugyanúgy járt, ahogyan a drinai hid Andrić (1982, 353. o.) regényében, „a feladat vált hűtlenné, a hidhoz”.

A 9. ezredvégi jelenetben a lerombolt péterváradai hid színes fotóiról ír Végel (2000), amelyeket az állami propaganda szolgálatába állítottak. Annak ellenére, hogy a hidhoz szorosán hozzátartoztak az albán boltok betört kirakatai, az agresszív falfirkák, valamint mindazok az emberek, akik nem hajlandóak észrevenni, mi folyik körülöttük valójában, a képen a csonka hídpillérek csak a külső ellenség rombolását jelzik, a belső pusztítás láthatatlan marad.

Kontra Ferenc *A kastély kutyái* című regényének én-elbeszélője olyan képeslapokat küld Magyarországra, amelyeken a lerombolt újvidéki hidak láthatóak. Nem lelkiismeret-furdalást akar kelteni, hanem a köldöknézés, a hallgatás, a felejtés ellen akar ezzel tiltakozni, mondván, ő együttérezne a magyar írókkal, ha Budapest hídjait bombáznák. A JAK-nak küldött képeslap visszhangtalan maradt, az együttérés hiánya keserűséget, dühöt keltett a küldőben. Ezek az érzések nemcsak Kontra Ferencnél jelennek meg, Végel (2000) *Exterritóriumában* is megtalálhatóak a felháborodás hangjai. Karl-Markus Gauß (2010, 11. o.) szerint Végel „fölháborodása, amellyel a kis Európa modelljének fölszámolására irányuló legutóbbi kísérletről, a szerb nacionalisták ama próbálkozásáról tudósít, hogy a vidéket etnikailag purifikálják, s ekképp kiirtsák belőle saját történelmét, azért olyan nagy, mert Végel még mindig hisz abban, hogy a történelem éppen itt, a Vajdaságban járhatna más utakat”.

Lefelé a Dunán?

Lefelé a Dunán, általában ezzel az iránymegjelöléssel találkozunk a Dunát tematizáló írásokban. Nyugatról Keletre haladva, egyszerre jár be horizontális és vertikális utat a Duna mentén Claudio Magris (1992) könyvének hőse, valamint Balázs Attila (2003) *A meztelen folyó* című regényében a fociabda is lefelé úszik a vízen, érintve a Duna partján sorakozó városokat. Az utazás végén pedig a tengerben való feloldódás határozza meg. Magris (1992, 79. o.) a lefelé helyett „a Bánát felé” irányt is alkalmazza, az 1719-ben Bánátba küldött sváb és bajor lányok nyomában egy visszafelé tartó terjeszkedés nyomait is követi, „hiszen ez a terjeszkedés a második világháború vége óta egészen napjainkig visszavonulássá, a németek Délkelet-Európából való exodusává lett”.

Végel László oda-vissza, le-fel utazgat, határokat lép át, hogy néhány pillanatra otthon lehessen a senki földjén. Akár a Duna is felfogható senki földjeként, mivel senki sem sajátíthatja ki, de mindenki tarthat rá igényt. Hiába köt össze nemzeteket, országokat, elsősorban mégis természetes határ, és mint ilyen lehet a senki földjének mitikus pontjaiból kialakított vonal. Végel esszéiben Zygmunt Bauman (2002, 9. o.) mai csavargójával találkozhatunk, aki „nem azért csavargó, mert idegenkedik vagy képtelen letelepedni, hanem azért, mert ritkák a »megtelepedésre« alkalmas helyek”. A valamikori Újvidék megfelelőnek tűnt a megtelepedésre, bár mindig is „a vándorok városa” (Végel, 2008, 83. o.) volt. Az elfogadó, multikulturális közeg eltűnt, az utcákról kiveszett a nyelvi tarkaság, „hirtelen kipusztult, ami többszáz éven keresztül virult” (Végel, 2000, 85. o.). Végel (2009, 93. o.) számára problematikussá vált a városhoz való viszony tisztázása: „A város egyszerre vonz és taszít, idegen vagyok benne, habár semmi sem tartozik annyira hozzám, mint ez a világ. Mint fentebb lejegyeztem, úgy érzem magam benne, mint Kafka Prágában, de mégis arról képzelődöm, hogy Újvidék lehetett volna akár egy Duna-parti Trieszt is. A közép-európaiság jelképe, egy furcsa, köztes tér a Balkán és Közép-Európa között. Magris írta Hermann Bahr nyomán, hogy Trisztben úgy érzi magát az ember, mintha seholy sem lenne. Azonos érzés fojtogat Újvidéken, mintha seholy sem lennének. Ez a közös élményem a trieszti Magrisszal, aztán elválnak útjaink.” Bányai János (2001) és Konrád György (2001) is a veszteséget hangsúlyozza Végel Újvidékével kapcsolatban.

Valójában két Újvidék létezik, „az egyik a valóságos, az idegen, a másik a kitalált, az enyém, én pedig mindkettőben egyszerre létezem” – írja Végel (2009, 93. o.).

Balázs Attila (2003, 241. o.) sem lefelé utazik a Dunán, a történelmi események miatt felfelé ment, szemben a folyás irányával, „mint a szentendrei szerbek egykor, kiknek zöme aztán valamikor visszament, mert itt mindig is nagy volt a közlekedés, a különféle helycserés támadás”.

Ki lefelé, ki felfelé, ki mellette, ki rajta, de mindenki utazik valamiféleképpen a Dunán, az európai kolumbuszi utazás egyik fontos útvonalán (Végel László). Az irányokat illetően Magris (1992, 302. o.) is elbizonytalanodik egy helyen, megjegyzi, hogy Hölderlin a Duna futását kétféleképpen is leírja, a német ősök mitikus utazásaként a nyári napok felé, valamint Héraklész útjaként Görögországtól a hüperboreoszok földje felé. „A forráshoz vezet-e hát vissza a folyó, és ha igen, akkor azok a szép nevű fekete-tengeri torkolatok nem a véget, hanem az eredetet, az élet kezdetét jelentik?” – teszi fel a kérdést Magris (302–303. o.), majd azonnal megpróbál választ adni rá: „Lehet, hogy minden utazás az eredet felé irányul, önmagunk arcát keressük általa, s a fiat-ot, amely előhívta a semmiből. Az utazó a valóság kényszere elől menekül, amely az ismétlődések fogságában tartja, s a szabadságot és a jövőt kutatja, jobban mondva egy még nyitott, még szabadon megválasztható jövő lehetőségét, a gyermekkort tehát, a szülői házat, ahol még előttünk van, még vár ránk az élet.” (Magris, 1992, 303. o.)¹

Irodalom

- Andrić, I. (1982): *Híd a Drinán*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Balázs Attila (2000): *Ki tanyája ez a világ*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Balázs Attila (2003): *A meztelen folyó*. Árkád–Palatinus, Budapest.
- Bauman, Z. (2002): Töredezett életek, töredezett stratégiák. *Ex Symposion*, 40–41. sz.
- Bálint István (2001): A szómágia sámánja. *Híd*, 1–2. sz.
- Bányai János (2001): Egykor és most: minden együtt. Végel László születésnapjára. *Híd*, 1–2. sz.
- Danyi Zoltán (2000): Magyar cocktail. *Híd*, 6–7. sz.
- Gaub, K.-M. (2010): A Dunán lefelé. Részletek. *Híd*, 5. sz.
- Hermetet, A.-R. (2005): Lehet-e egy könyvnek Duna-formája? Magris és Esterházy. *Műhely*, 5. sz.
- Konrád György (2001): Nem sok embernek van egy városa, Végel Lászlónak van. Végel László február 1-én lesz hatvanéves. *Híd*, 1–2. sz.
- Magris, C. (1992): *Duna*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Todorov, T. (2005): *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Napvilág Kiadó, Budapest. 2005.
- Végel László (2000): *Exterritórium. Ezredvégi jele-
netek*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- Végel László (2006): A Balkánról és rólunk. *Mozgó Világ*, 8. sz.
- Végel László (2006): Bevezetés a fattyúregénybe (II). *Holmi*, 9. sz.
- Végel László (2007): A soknyelvű Duna és soknevű városai. *Európai Utas*, 3–4. sz.
- Végel László (2008): Közép-európai pályaudvarok. *Mozgó Világ*, 11. sz.
- Végel László (2009): Az emlékezés csapdái. *Mozgó Világ*, 3. sz.